

СТАТИИ И СТУДИИ

Димитър Шалапатов

ПО ПЪТЯ НА СПАСЕНИЕТО ОТ КУРБАЛЪКА ДО ЯТАДЖИК ПРЕЗ 1913 Г. И ВЕК ПО-КЪСНО

През 1913 г. след Междусъюзническата война в Беломорска Тракия по време на така наречената Гюмюрджинска република започват нападения над българските християнски селища. Башибозушките банди се активизират много и започват да нападат селата Сачанли, Манастир, Калайджидере, Чобанкьой, Доганхисар и Голям Дервент. При удара срещу последното село участва и редовна турска войска. След продължителни обсади и упорита съпротива от страна на населението селищата биват ограбени и опожарени. Дадени са и много човешки жертви. Последното селище, което е опожарено тогава от тази група, е Доганхисар. Това става на 9 септември. Голяма част от населението търси спасение в град Дедеагач, други остават да се крият в балкана. Няколко дни след като хората са вече в града, настанени в казармите търсят закрила от гръцкия владика, от чуждите консули, но не намират такава. На 19 септември градът е предаден от гръцката войска на турците и народът изпада в отчаяние. На 23 септември към 2 часа след обяд под предлог, че населението ще бъде експулсирано в България, хората са подкарани като животни в посока град Фере. Тези, които оказват съпротива и не искат да напуснат града, са разстреляни. Действията на конвоиращите създават несигурност в 12-те хиляди човека от колоната. Тяхната съдба е заложена на карта, застрашен е животът им. Подкарани към град Фере, към река Марица, вечерта правят почивка в село Урумджик. Тогава са извър-

шени насилия над момичета и млади жени. Ограбват им ценностите, които носят. Разстоянието от Дедеагач до Фере е 35 км, то е изминато почти на един дъх, като сутринта челото на колоната е в покрайнините на Фере.

Междувременно водачите на чети - воеводите Руси Славов и Димитър Маджаров, са били предупредени, че населението се води в тази посока и те устройват засада при Фере, до гробищата, в близост до жп линията. При престрелката е убит командирът на турците. В суматохата населението тръгва да бяга към Доганхисарския балкан през селата Турбалъкьой и Балъкьой. Изостаналите от колоната, които били с волски коли, понесли гнева на башибозука. Те били жители на село Окуф. Заради своята затруднена подвижност голяма част от тях са съсечени. Около 1000 души, предимно от село Сачанли, се отклоняват за почивка към местността Армаган чешмеси. Там на 25 септември 1913 г. на тях се натъква турски батальон от 200 човека, който е тръгнал да унищожи и последното незапалено българско село в района, а именно Пишман. Групата за нещастие се оказва на пътя между турското село Батурен и Пишман. При нападението са избити близо 100 души. Населението е пръснато няколко дни из балкана. Старейшините на селата и воеводите вземат решение то да се преведе през балкана до старата граница с България.

На 28-ми вечерта колоната е готова за път, вече в състав от около 20 000 души. От Дедеагач до Фере тя е около 12 000 души, но тъй като е имало население, което е останало в горите, за тези 3-4 дни към нея се присъединяват още хора. Всъщност хората са много повече, но има такива, които не се решават да тръгнат по този труден и опасен маршрут. Разстоянието между Фере и началото на Армаганската долина е 22 км, от там до връх Райовица е 10 км, а общото разстояние от Дедеагач по пътя, който са изминали участниците в похода до река Арда, е над 200 км. Пътят на спасението, започващ от връх Райовица в местността Курбалъка на Доганхисарския балкан, продължил 7 дни, и завършващ при село Ятаджик

(Маджарово) на река Арда, е 130 км. Пътят от Дедеагач до Фере, е пътят на обречените.

Първият преход от връх Райовица преминава през връх Китка, след това по билото на балкана достига до връх Шапка в местността Булкин гроб, продължава надолу 1 км в посока село Сачанли и достига местността Бялата вода, там се прави почивка в полунощ. В близост се намират и конаците, които са служили за охрана на пощата. Надолу към дерето е била Запартова колиба, а нагоре към върха е Тринговият друм. Сега в местността Бялата вода има чешма, която служи за водопой на петте стада от овце и кози от близките колиби Шапка, населени с българомохамедани. Запазили са се и до днес старите вековни дъбове. Хората почиват няколко часа на това място и продължават похода си над село Сачанли, до местността Азмаците, където са изворите на река Кара дере. Там спират да почиват, крият се през деня, за да не ги забележат, понеже местността е обградена от българомохамедански селища. Наблизо е и село Мерикос, голяма част от жителите му са участвали в разгрома на околните български села Манастир и Сачанли. Преходът е бил много тежък заради гъстата гора. На 29 септември вечерта тръгват по билото в посока село Манастир през връх Карлъангач, покрай връх Света Елена, местността Кокошката и достигат до местността Саръкъз (Жълтата мома), в близост до село Манастир. От там се свива вдясно в посока село Мерикос. Рано сутринта все още по тъмно те минават покрай Мерикос и достигат подножието на връх Коджаеле в близост до село Хебилюво, където спират за почивка, за да могат по-късно да се качат на върха. Разстоянието между връх Райовица и връх Карлъангач (над село Сачанли) е 21 км. След това от връх Карлъангач покрай село Манастир вдясно в посока село Мерикос до подножието на връх Коджаеле е 20 км. От там до върха разстоянието е около 8 км. Изкачването е по стръмни ридове. Пътят минава по един хребет, който се спуска от връх Коджаеле в посока село Манастир. Групата се качва горе на върха на 30 септември (13

октомври по стар стил, б.а.), 1913 г. след обяд. Времето е много студено. Отсядат в местността Къзилер, на връх Коджаеле. Днес върхът се казва Ветрен, намира се на няколко метра от границата в българска територия. В Гърция носи името Патриарха. Вечерта температурите падат, ветровито е, вали сняг. Сутринта намират около 150 човека, главно възрастни хора и деца, измрели. На 1 октомври групата тръгва през най-тежкия си преход, минава се през много големи стръмнини, гъсти гористи и пресечени местности. Този маршрут е някъде около 30 км, денивелацията е около 1100 м. От връх Коджаеле пътят минава по сегашната българо-гръцка граница. Той върви първо на запад. След километър и половина се завива на север по едно било, което свързва вр. Коджаеле с вр. Картала (Орлов кладенец). След като се достигне подножието на върха, предстои спускане в посока югоизток Първото село, покрай което минава колоната, е Юруклер (Горни юруци). (При подготовката на похода през 2013 година пътят от Горни Юруци до село Джебилер (Планинец) ни бе показан от потомък на българо-мохамедани, голям български патриот - Съби Атанасов Събев от село Горни Юруци, който за голямо съжаление почина на 19 август 2013 г. Преди 100 години по пътя водач е ходжата от същото село.) Минава се покрай новите и старите гробища на село Горни юруци, тръгва се надолу западно от село Долни Юруци, след това има изкачване по хребета над село Ходжикьой (дн. Бряст), през местността Пожарето, после се спускаме пак надолу между селата Рахманлар (Благовец) и Юваджилар (Гнездаре). Днес в Гнездаре има останали само три къщи, които са поне на 2 века. Няма ток и течаща вода. Там при условия като отпреди 100 години живеят две жени близначки, потомки на тракийски бежанци от село Сачанли. Отглеждат няколко крави. По нататък колоната на тракийските бежанци се отправя в посока село Есекьой (Високово). Пресичат Гнездарската река и се изкачват с големи усилия към лозята на село Есекьой. От там по коларски път достигат в полунощ до село Арнауткьой (Гу-

гутка). Намират го разграбено и опожарено. На площада и в двора на църквата са били пръснати телата на 65 избити жени и деца. Целият път е изминат за 15 часа. През септември 2013 година участниците в този етап на похода го изминаха за 8 часа, но при съвсем други условия - малка компактна група без възрастни хора и малки деца. Иначе поради специфичния им начин на живот хората преди 100 г. са били много по-добре подготвени физически от нас.

На петия ден колоната тръгва от с. Арнауткьой през с. Алагьозлер (Пъстроок), оттам нагоре се достига до с. Джебилер. Поради гъстата мъгла се отклоняват в посока село Каратепа (Черни рид) и след уморителен преход завършват етапа. Този маршрут е 17 км, но всъщност през 1913 година поради отклонението е извървяно доста по-дълго разстояние.

Пътят, който се изминава през шестия и седмия ден, е по-къс. Тук се намесват турските въоръжени отряди и башибозук, започват сражения, падат жертви и колоната се накъсва.

Шестият етап е от с. Джебилер до разклона от пътя Ортакьой (Ивайловград) – Кошукавак (Крумовград) за с. Чаир (Черничино). До село Чаир е била първата засада на колоната през последния седми ден. Първоначалният план е предвиждал да се премине през село Чаир и от там спускане към село Ятаджик. Но след стрелбата хората се насочват по хребета към село Ходжакьой (Малко Попово), стигайки до двата бунара при връх Чаталкая, се спускат надолу към местността Кетенлика. През Армуттарла и Тютюнтарла слизат в Кетенлик дере, където започва истинска касапница. Турците се смесват с населението и започват да секат с касатурите си. По-надолу след Шиштепе във воденицата е имало турци с картечница, от чиито патрони са загинали мнозина, докато четниците не я обезвреждат. Едва след това бежанците достигат спасителната цел - река Арда. По това време тя е пълноводна и водата е много студена. След ужаса, който са преживели, хората не се двоумят и влизат в реката, но тя ги завлича. Много от по-слабите и изтощени мъже, жени и деца се издавят. Едва след



На мястото, където е направена снимката на акад. Любомир Милетич и Димитър Малжаров в Армаганската долина

това се дават напътствия да се хващат за ръцете един до друг по няколко души, така минават реката и стигат спасителния бряг.

На 4 октомври 1913 г. приключва това ходене по мъките. Преход на пределната мобилизация на силите. Преход на надеждата за оцеляване. И най-вече - път на спасението. Да не забравяме, че около 2000 души - 10% от бягащите българи, губят живота си в него.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 1918.
2. Славков, Ил., Димитрова Б. Сачанли. С., 1989.
3. Бакърджиев, К. Бакърджиева, М. Република Доганхисар-Градец. Защита и разгром. 1913. С., 1992.



Участниците в похода на вр. Коджаеле